

Makale Künyesi (Araştırma): Serrican Kabalcı, E. (2021). Osmanlı kadın dergilerinden *Seyyale* üzerine bir inceleme. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 89-105.

<https://doi.org/10.32321/cutad.890757>

OSMANLI KADIN DERGİLERİNDEN SEYYALE ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ece SERRİCAN KABALCI¹

ÖZET

“Kadın” ve “kadınlık” konusunun tartışılmaya başlandığı Tanzimat döneminden itibaren, Türk kadınının eşitlik ve özgürlük mücadelesi içine girdiğini söylemek mümkündür. Kimliklerini yeniden tanımlama ihtiyacı duyan kadınlar, geleneksel kalıplardan sıyrılarak seslerini duyurmaya başlamış ve kadın hareketini başlatmıştır. Bu hareketin öncelikli hedefi, kadınların toplumsal hayatta yer alması, kadın ve erkeğin eşit olması, çok eşliliğin kaldırılması ve görücü usulü evliliğin engellenmesidir. Kadınlar bu taleplerini dile getirirken, erkek egemen basın dünyasına adım atarak kadın gazete veya dergilerinde yazılar kaleme almış, bu yayınları bizzat kendileri çıkararak daha geniş kitlelere seslenmiştir. II. Meşrutiyet döneminde yayımlanan, hem sahipleri hem de yazarları kadın olan Osmanlı kadın dergilerinden biri *Seyyale*'dir. 1914 tarihinde tek sayı çıkan dergide, eğitimli kadın ve kadın hakları konularına dair yazılara yer verilmiştir. Bu çalışmada, daha önce Latin harflerine aktarılmamış olan *Seyyale* dergisi hakkında bilgi verilmiş, dergide yer alan yazılar tanıtılmış ve derginin o dönem çıkan yayınlar içerisindeki önemi vurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı kadın hareketi, *Seyyale*, dergi, eğitim, haklar.

A SURVEY ON SEYYALE, ONE OF OTTOMAN WOMEN'S JOURNALS

ABSTRACT

It is possible to remark that Turkish women have entered into a struggle for equality and freedom since the Tanzimat period, when the issue of “woman” and “femininity” started to be discussed. Women who were in need of redefining their identities had started to increase their voice and started women's movements. The primary goal of this

¹ Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, Öğr. Gör. Dr. eceserrican@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3050-1717>

movement is to locate women into social life, to obtain the equality between men and women, to abolish polygamy and to prevent arranged marriage. While voicing these demands, women stepped into the male-dominated world of press, wrote articles in women's newspapers or magazines, and addressed wider audience by publishing these publications themselves. One of the Ottoman women's magazines published in the Second Constitutional Period, whose owners and authors were women, is *Seyyale*. The magazine, which was published in a single issue in 1914, included articles on educated women and women's rights. In this study, information is given about *Seyyale* magazine, which was not transferred to Latin letters before, the articles in the magazine are introduced and the importance of the magazine among the other publications of that period is emphasized.

Keywords: Ottoman women's movement, *Seyyale*, magazine, education, rights.

GİRİŞ

Olayların gerçekliğini belgeleyen, sağlıklı bilginin yayılmasını sağlayan, güncel haberleri yayan, belirli zaman aralıklarında çıkan gazete ve dergiler basını oluşturur. Avrupa'da 1450'ye doğru basımevleri önce haber yaprakları basmış, sonrasında 1605'te ilk süreli yayın ve 1660'ta ilk günlük gazete çıkmıştır. Basının gelişimi Osmanlı'da 1727 tarihinde İbrahim Müteferrika ve Sait Efendi tarafından ilk matbaanın kurulmasıyla başlamış, 1730'lu yıllarda yayınlar çıkmaya başlamıştır (Koloğlu, 1992, s. 7-8). 1727'den önce dışarıdan gelen kitapların dışında Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin -Musevi, Ermeni ve Rum- matbaalarında basılan kitaplar da vardır (Gerçek, 1939, s. 26).

Osmanlı Devleti'nde, Avrupa'dan çok sonra matbaanın kurulması, topluma ait bir kültür paydasının oluşmasını da geciktirmiştir. 1831'de İstanbul'da ilk Türkçe resmî gazete olan *Takvim-i Vakâyi* yayınlanmış, 1840'ta William Churchill'e verilen imtiyazla yarı resmî olarak *Ceride-i Havadis* çıkarılmış, 1860'ta özel girişimle ilk Türk gazetesi olan *Tercüman-ı Ahval* çıkarılmıştır. Fikir gazeteciliği prensibini benimseyen bu gazeteyi, İbrahim Şinasi tarafından çıkarılan *Tasvir-i Efkar* izlemiştir (İnuğur, 2002, s. 192-193).

Türk basını, 1840 yılından itibaren yasaklarla tanışmış, hükümet tarafından uygulanan baskılar ve verilen cezalarla karşılaşmıştır. 1857'de yürürlüğe giren Matbaalar Nizamnamesi, 1858'de Ceza Kanunu'na eklenen maddeler, 1864'te Fransa'dan ithal edilen Matbuat Nizamnamesi ile yasaklar genişletilmiştir (İskit, 1943, s. 10). Yasaklarla yetinmeyen hükümet, 1867'de Âli Kararname'yi çıkararak

gazete kapatma yetkisini ele almış ve bu kararname 1909 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 1876'da çıkan bir karamame ile gazetelere baskıdan önce kontrol şartı getirilerek basına yönelik ilk sansür uygulanmıştır (Topuz, 1973, s. 48). 1876'da II. Abdülhamit'in tahta çıkmasıyla birlikte sıkıyönetim ve basına yönelik sansür dönemi başlamıştır. 1878'de bir sansür heyeti kurularak iç ve dış basındaki gazete, dergi ve kitapların sansürüne girilmiştir. Dış basında yayımlanan ve gümrüğe gelen eserlerdeki yasak sözcüklerin oyulup çıkarıldığı, sayfaların dantela hâline geldikten sonra gümrükten geçtiği, zararlı görülen her türlü yayının satışının engellendiği bir dönem yaşanmıştır (Kudret, 1977, s. 32).

Basının elini kolunu bağlayan sansür dönemi, II. Meşrutiyetin (1908) ilanı ile sona ermiştir. II. Meşrutiyetle birlikte Osmanlı'da, Fransız Devrimi'nde olduğu gibi "basılı kelimenin demokratikleşmesi" dönemi başlamıştır (Brummett, 2003, s. 17). II. Meşrutiyetin ilanı siyasi alanda atılan bir adım olmasına rağmen toplumun her kesiminde etkileri görülen bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu dönemde, o zamana kadar II. Abdülhamit'in baskısı altında ezilen ve sansür nedeniyle susturulan basın faaliyetlerinde artış yaşanmıştır. Toplumun sözcülüğünü üstlenen gazete ve dergiler; hürriyet, eşitlik, adalet ve meşrutiyet kavramlarını yücelten yayınlarla eski olana eleştirmeye ve yeniyi yüceltmeye başlamıştır.

Toplumun yapısal ve kurumsal değişimler geçirmesi gerekliliği, her alanda olduğu gibi kadın ve erkek eşitliği ve bireylerin özgürlüğü konularını tartışmaya açmıştır. Dünya genelinde eğitim, hukuk, çalışma ve siyaset alanlarında hak eşitsizliğine uğradığına inanan kadınlar, yaşadıkları ülkenin koşullarına uygun olarak önlere çıkan engellere başkaldırmıştır. Kadınların konumunu tartışmaya açan bu başkaldırı giderek özgürlük ve eşitliği hedefleyen bir kadın hareketine dönüşmüştür. Bu dönüşümün yaşanmasında; toplumun köklü değişimler geçirmesi, eşitlik ve özgürlük ideolojisinin kadınlar söz konusu olduğunda uygulanmaması ve kadınların bireysel taleplerini giderek örgütlü birlikteliğe dönüştürmesi etkili olmuştur. Kadın, erkeğe nazaran kendi konumunu sorguladıkça yeni bir kadın tipi yaratmaya yönelik bir kurtuluş hareketi ortaya çıkmış ve kadın hareketi her ülkenin koşullarına uygun olarak değişiklik göstermiştir (Çakır, 2016, s. 58).

Osmanlı'nın yüzünü Batı'ya çevirdiği 19. yüzyıldan itibaren, Batı'daki aydınlanmanın bir benzeri Osmanlı toplumunda gerçekleştirilmiştir. Modernleşme çabaları genel hatlarıyla üç yönde gelişmiştir: Anayasal bir hükümetin oluşması, bürokrat kesimin yönetime ağırlığını koyması ve kadınların eğitilmesi. Kadınların

eğitilmesine yönelik reformlar; askerî, idari ve hukuki alanlarda gerçekleştirilen Osmanlı modernleşmesini destekleyecek en önemli adımlar olarak görülmüştür. Çünkü devlet içerisindeki gelişimin toplumsal alana da yansıtılması gereklidir. Bunun için de toplumun yarısını oluşturan kadınlar -toplumun diğer yarısının da eğitiminden sorumlu olan kadınlar- hedef alınmıştır. Batı medeniyeti ile bütünleşmenin sembolik göstergesi, kadının eğitimi ve kamusal hayata katılımı olarak kabul edilmiştir. Tanzimat dönemi aydınlarının medeniyet projesi olarak gördüğü kadının eğitimi ve toplumda erkekle eşit statüye sahip olması konusuna dikkat çekenler arasında Namık Kemal ve Şemseddin Sami gibi modern çizgide yer alan düşünürler bulunmaktadır (Çaha, 1996, s. 85-88).

Namık Kemal, “Terbiye-i Nisvan” başlıklı makalesinde, Osmanlı Devleti’nin medenileşme konusunda geri kalmasının nedenini kadının toplumdan soyutlanmasına bağlar. Namık Kemal, kadınların tek görevinin erkeklere hizmet etmek olmadığını belirterek akıl ve düşünce yönünden kadınların erkeklerden farklı olmadıklarını vurgular. Özellikle çocuk yetiştiren, yeni nesillerin kaynağı olan kadının bilgili olması gerektiğini savunur (Namık Kemal, 1862, s. 1-2).

Osmanlı toplumunda tartışılmaya başlanan “kadın” ve “kadınlık” konusunu ele alan Şemseddin Sami, *Kadınlar* risalesinde bu konu hakkındaki düşüncelerini dile getirir. Eserde; kadınların eğitimi, çalışması ve toplumsal hayattaki rolü hakkındaki düşüncelerini ayrıntılı bir şekilde ele alır. Sorunlara aranan çözümlerin İslam dininin emirlerine uygun olması gerektiğini, “ahkâm-ı İslâmiye’nin daire-i müsaadesi dâhilinde kadınlara hürriyet vermeli” diyerek belirtir (Karakoç, 2008, s. 19). *Kadınlar* risalesinde, kadınların eğitiminin önemini vurgularken konunun iki yönüne dikkat çeker:

“(...) Biri kadınların küre-i arz ahalisinin nisfı buldukları münasebetle, bunların terbiyesiyle nev-i beşerin yarısının terbiye olunacağı ve diğeri kadınların âdeta insan fabrikası hükmünde olmasıyla ve insanlar onlar tarafından dünyaya getirilip onlar tarafından terbiye oldukları münasebetle, kadınların terbiyesi evlatlarına geçeceğinden, kadınların terbiye olunmasıyla, istikbal için bütün nev-i beşerin terbiye edilmiş olacağı maddesidir” (Şemsettin Sami, 1879, s. 22).

“Eski” ve “yeni” arasındaki karşılaştırmaların merkezi olan Tanzimat döneminde, “eski ve yeni kadın”ın mercek altına alındığını, Türk kadınının da Batılı kadınlar gibi eşitlik ve özgürlük mücadelesi içine girdiğini söylemek mümkündür (Şahin, 2018, s. 88). II. Meşrutiyet Dönemi, Türk kadını için kendi kimliğini yeniden tanımlamaya başladığı bir dönüm noktasıdır. Tanzimat’tan sonra

Osmanlı'da kadınlar, sadece eş ve anne kimlikleriyle değil kendilerini ifade edecek yeni toplumsal rollerle de aktif bir konum elde etmek isterler. Bu nedenle, Osmanlı aydınları kadınları eğitime misyonunu üstlenirler (Keçeci Kurt, 2015, s. 1092). Tüm bu gelişmeler sonucunda yazın hayatına kadın dergilerinin girmesi kaçınılmaz olur. Tanzimat döneminde çıkan kadın dergilerindeki yazılar kadın eğitimi, kadın-erkek ilişkileri, aile kurumu, çocuk bakımı, moda ve sanat konularını içerir. Meşrutiyet ile birlikte yazılarda Batılı ve modern kadın imajı, kadının toplumsal hayattaki rolü ve kadın hareketleri yer bulmaya başlar. Bu değişimin nedenlerinden biri, başlarda erkekler tarafından kadınlar için çıkarılan süreli yayınların daha sonra yerini kadınlar tarafından yönetilen kadın dergilerine bırakmasıdır (Şahin, 2018, s. 92-93).

Kadınların eğitimi, onların okuma alanına giren yayınların gelişimini de etkiler. Bu yayınların ortak talepleri; ülke kalkınmasında eğitilmiş kadına yer verilmesi, çok eşliliğin kaldırılması ve kadın-erkek eşitliğinin sağlanması şeklindedir. Tüm bu talepler “kadın hakları” olarak ele alınır. Dergilerin hem yazarı hem okuyucusu olan kadınlar, geleneksel kalıpları kırmaya ve toplumsal yaşamda aktif rol almaya çalışırlar (Çaha, 1996, s. 89).

Yeni kadınlık ve yeni aile nasıl olmalı tartışmaları, Osmanlı modernleşmesinin önemli bir bölümünü oluşturur. Bu tartışmalarda dikkat çeken unsur, dönemin kadın dergilerindeki kadın yazarların da tıpkı erkek yazarlar gibi bir modern aile arayışında olmasıdır. Erkekler için aile, eğitilmiş anne ve onun yetiştireceği çocuk ile ilişkilendirilen bir kurumdur. Kadın yazarlar için aile, eşine saygı duyan ve ona sevgiyle yaklaşan bir kocadır. Mutlu ve modern bir ailenin tanımı yapılırken, kadın ve erkek yazarların ortak noktalarda birleştiği görülür. Buna göre; görücü usulü değil gönüllü evlilik yapılması, eşlerin yaşının ve kültür düzeyinin dengeli olması, çok eşliliğin reddedilmesi, erken yaşta evliliğe karşı çıkılması gibi konularda birleşirler (Sancar, 2012, s. 124).

Tanzimat döneminde çıkan on üç yayından ikisini kadınlar çıkarırken; Meşrutiyet dönemine gelindiğinde yirmi iki yayının dördünü kadınlar çıkarmaktadır. Yine bu yayınlar içerisinde erkeklerin çıkardığı dört yayında da kadınlar müdür ya da başyazar olarak görev yapar. Ayrıntılı bilgiye ulaşılamayan yayınlar da eklendiğinde Meşrutiyet döneminde yirmi yedi civarında kadın gazete veya dergisi çıkarıldığı görülmektedir. Bu durum, “kadın basını”ndaki yayınlarda bir artış olduğunu göstermektedir (Kurnaz, 1991, s. 95).

Yapısal bir dönüşüm içinde olan toplumda yer alan kadınlar; ev içinde anne ve eş rolleriyle sınırlandırılmalarına karşı çıkmış, farklı bir

statü kazanmak için taleplerde bulunmaya başlamıştır. Seslerini geniş kitlelere duyurabilecekleri etkili alan da basın olmuştur. Kadınlar, bu dönemde çıkan yayınlarda sorunlarını ve beklentilerini dile getirerek kadınları bilinçlendirmeyi ve değişime hazırlamayı amaçlamışlardır. 1868'de çıkan *Terakki* gazetesi, imzasız olarak yayınlanan ve kadının konumuna dair eleştirilere yer veren üç mektup yayınlamıştır. İlk kadın dergisi olan *Terakki-i Muhadderât*, *Terakki* gazetesinin 1869'da çıkarmaya başladığı ekidir. 1875'te kadınlara yönelik hazırlanan *Vakit yahud Mürebbi-i Muhadderât* adlı yayını aynı tarihte çıkan *Ayine* takip eder. Kadınları pek çok konuda bilgilendirmeyi amaçlayan *Aile* dergisi 1880'de, *İnsaniyet* dergisi 1883'te çıkar. 1883'te çıkan *Hanımlar*'da kadın imzaları artmış, 1886'da yayımlanan *Şüküfezar*, sahibi kadın olan ve yazı kadrosunu tümüyle kadınların oluşturduğu ilk kadın dergisi olmuştur. Yazıları konu başlıklarına göre ayıran ilk dergi 1887'te çıkan *Mürüvvet*'tir. 1889 tarihli *Parça Bohçası* tek sayı yayımlanmıştır. 1895'te yayın hayatına başlayan *Hanımlara Mahsus Gazete*, en uzun süreli çıkan kadın dergisidir. Aynı yıl *Malumat Mecmuası*'nın eki olarak *Hanımlara Mahsus Malumat* adlı dergi yayınlanır. 1906 yılında Kırım'da İsmail Gaspıralı tarafından çıkarılan *Tercüman* gazetesinin eki olarak *Âlem-i Nisvan* çıkar. 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyetle birlikte kadın yayınlarının sayısında artış yaşanır. 1908'de *Demet*, *Mehasin* ve *Selanik*'te çıkan ilk kadın dergisi olan *Kadın* yayınlanır. II. Meşrutiyetten cumhuriyete dek pek çok kadın dergisi yayın hayatına girer. Bu yayınları şu şekilde sıralamak mümkündür: *Musavver Kadın*, *Kadın* (İstanbul), *Kadınlar Dünyası*, *Erkekler Dünyası*, *Güzel Prenses*, *Kadınlık*, *Siyanet*, *Seyyale*, *Hanımlar Âlemi*, *Kadınlar Âlemi*, *Kadınlık Hayatı*, *Bilgi Yurdu Işığ*, *Türk Kadını*, *Genç Kadın*, *Kadın Duygusu*, *İnci*, *Diyane*, *Kadınlar Saltanatı*, *Hanım*, *Ev Hocası*, *Süs*, *Firuze*... (Çakır, 2016, s. 59-87).

Şüküfezar, *Kadınlar Dünyası*, *Siyanet* ve *Diyane* gibi hem sahipleri hem de yazarları kadın olan dergilerden biri *Seyyale*'dir. Kadın sesini ve kadın düşüncesini aracısız olarak ileten *Seyyale*, tek sayı çıkan bir dergi olmasına rağmen dönem içerisinde önemli bir yere sahiptir (Çakır, 2016, s. 85). Çalışmada, kadın dergilerinin gelişim çizgisinin bir parçasını oluşturan *Seyyale* dergisinin içeriği hakkında ayrıntılı bilgi verilmiş ve derginin kadın hareketlerine yönelik tutumu değerlendirilmiştir.

1. *Seyyale* Dergisinin Künyesi

"Hanımlara mahsus mecmua" olarak 22 Mayıs 1330/4 Haziran 1914 tarihinde çıkan *Seyyale* dergisi, tek sayı olarak yayımlanmış bir dergidir. Birinci sayfasında: "Genç kızlarımızla hanımlara mahsus

ilmî, fennî, edebî, ahlaki, felsefî, sinai, seyyahi musavver mecmuadır.”
şeklinde yer alan açıklamayla derginin içeriği hakkında bilgi verilir.

İmtiyaz sahibi Adile Necati, müessisleri İskender Fahrettin ve Profesör H. Cevat, mesul müdürü Şekibe Ali, başyazarı Salime Servet Seyfi'dir. Fiyatı 1 kuruştur. Kapağında derginin senelik ve aylık ücretleri hakkında bilgi verilmiştir. Ancak dergi sadece tek sayı yayımlanabilmiştir.

Dergide yer alan yazılar ve yazarlar şu şekildedir:

Başlık	Yazar	Sayfa Numarası
Çocuk Terbiyesi: İlim ve İrfan Cenneti	Salime Servet Seyfi	1-4
Paris'te Bir Türk Kızının Hayat-ı Sefilanesi Münasebetiyle	Hayriye Aliye	4-6
İstanbul'da Gördüklerim: Türk Hanımları	Miss Juliet Edison	7-8
Vatan Elemleri (Şiir)	Şekibe Ali	8
Yavruma (Şiir)	Belkıs Ümid	8
Kadımlar Cihanında	Muhteşem Nevfel	8-10
Beşği Sallayan Eller Yüksülecek	İffet	10-11
Adab-ı Umümiyye	C. S.	11-13
Mesirelerde Rezalet	Bedia Güzin	13-14
Bilmece Halli ve Kazananların Listesi	-	14-15
İlanlar	-	16

2. Seyyale Dergisinde Kadın ve Eğitim

Derginin genel atmosferine bakıldığında millî değerleri ön plana çıkaran, kadın ve çocuk terbiyesi üzerine eğilen bir yayın olduğu görülmüştür. “Kadın” ve “vatan” meselesi üzerine dikkatini yoğunlaştıran ve kendi görüşlerini makalelerinde dile getiren Salime Servet Seyfi,

Seyyale'nin başyazarlığını üstlenen kişidir. Feminizm meselesi karşısındaki tavrı ile annelik rolünü yücelten Salime Servet, vatana asker yetiştirecek olan annelerin eğitimi üzerinde durur. Ona göre, topluma maddi ve manevi yönden etki edecek olan milliyetçi duygulara sahip olan iyi annelerdir (Coşkun, 2012, s. 271).

Onun üslubunun bir parçası olan hamasi ton, derginin ilk yazısı olan “Çocuk Terbiyesi: İlim ve İrfan Cenneti” başlıklı yazısında da görülür. “Hemşirelerimize” diyerek başladığı yazısında, vatan ve millet aşkıyla samimi bir şekilde dile getireceğini belirttiği fikirlerini çocuk terbiyesi üzerinde yoğunlaştırır. Bu konuyu seçmesinin önemini açıklarken, gelmiş geçmiş tüm önemli kişilerin bir zamanlar çocuk olduğunu ve onların bakımını üstlenenin de bir kadın olduğunu vurgular: “Hanımefendiler; şunu düşünmelisiniz ki: Bütün beşeriyet dahi henüz bir çocuktan başka bir şey değildir.” (Seyyale, 1330, s. 1) diyerek, insanoğlunun var oluşundan itibaren etkili olan gücün kadınlar olduğunu belirtir. Eğitilmiş kadınların aileye, cemiyete ve millete hizmet için gittikçe artan arzularının, toplum içinde buldukları yüksek mertebeden kaynaklandığını düşünür. Onların yetiştirdikleri çocukları ise, şu şekilde tanımlar:

“Vatan çocukları vatanın ümid-i istikbali, itimâd-gâhi, istinâd-gâhidir. Ve suret-i umûmiyyede mekteplerde tedris ve tahsil hususunda vâki' olan hizmetin celâlet-i şâni ile beraber henüz mektebe devam edecek sinne vasıl olmayan küçük yavruların evdeki terbiye ve talimleri daha ziyade hâiz-i ehemmiyettir. Çünkü: Çocuğun evde aldığı terbiye ve talimin müstakbeldeki tabiat ve teşebbüsâtını tayin ve takviyeye tesir-i azîmi vardır” (Seyyale, 1330, s. 3).

Yazara göre, anne ve baba olmak, yeryüzünde kazanılacak olan bütün başarılardan ve şöhretlerden üstündür. Bununla birlikte ebeveynler çocuklarını yetiştirirken sadece kendi terbiye anlayışlarına bağlı kalamazlar, çünkü çocuklar doğrudan doğruya milletin malıdır. Çocuklar, ebeveynlerinin şahsi inanç ve düşüncelerine göre değil; millet için en büyük fayda temin edilecek şekilde terbiye edilmeli ve buna uygun eğitim verilmelidir. Çocuğun terbiyesinden sorumlu olan kişi ise, babadan ziyade annedir. Bu nedenle de, kadınların yeterli derecede eğitim alması şarttır. Salime Servet, yazının devamında ikinci kez “Hemşireler!” diyerek kadınlara hitap eder ve Osmanlı'nın namını dünyaya duyurmak için gerekli olan azmin kendilerinde bulunduğunu söyler. Bu azmi ortaya çıkaracak olan güç ise, kadınların kendilerine olan imanındır.

Hayriye Aliye imzalı ikinci yazı, İskender Fahrettin Bey'in “Paris'te Bir Türk Kızının Hayat-ı Sefilânesi” isimli piyesinin temsili hakkındadır. İskender Fahrettin (Sertelli), 1895 yılında doğmuş ve

Behlül Dâna takma ismiyle polisiye öyküler yazmış bir kişidir. Uzun yıllar *Akşam* gazetesinde başyazar olarak görev almış, tarihî roman akımının öncülerinden biri olarak millî şuuru uyandırmak adına eserler kaleme almıştır. Çok yönlü bir sanatçı olarak üreten ve halkı aydınlatmaya çalışan yazarın *Paris'te Bir Türk Kızı*, *Frençliler*, *Siyah Gölgeler*, *Dora*, *Anadolu Yıldızı*, *Kadınsız Dünya*, *Uyanan Kın* ve *Siyah Elmas* adlı oyunları bulunmaktadır (Köken ve Kösebulan, 2020, s. 7-8). Hayriye Aliye, yazısında *Paris'te Bir Türk Kızı* adlı oyunu hakkında bilgi vermiştir.

Üsküdar'da beşinci kez sahnelenen eser hakkındaki görüşlerini dile getiren yazar, piyeste özellikle Cizvit terbiyesi ile büyütülen çocuklar ve ailelerin hataları hakkındaki bölümleri ön plana çıkarır. Bu bölümlerde seyircinin de etkilendiğini gözlemlerine dayanarak anlatan yazar, son perdede yer alan sahneyi aktarır:

“(…) Pakize Paris'te Muhsin Bey'in odasında bi-rûh olarak yerde yatarken, kendisini himayesi altına almış olan sefâret kâtiplerinden Muhsin Bey'in “Memleketimizde daha kim bilir ne kadar evlat katili analar, babalar, ve kızlar var, lanet o ailelere ki kızlarını (Cizvit) terbiyesi ile büyütmekten bir zevk duyarlar. Fakat düşünmezler ki, Cizvit terbiyesi ile büyüten bir evladın akıbeti bundan başka bir şey olamaz” sözleri, bana: “Piyş muharririnin emrâz-ı mahfîyi tamamıyla keşfetmiş olduğunu ima ediyor ve adeta beni gaşy eyliyordu” (Seyyale, 1330, s. 4)!

1534 tarihinde “Yoksulluk ve Tanrı” için bekârlık yemini ile kurulan Cizvit Hristiyan Tarikatı, kurdukları kolejler ve eğitim kurumları sayesinde popüler hâle gelmiş bir oluşumdur. Eğitim kurumlarında benimsenen Cizvit pedagojisinin tamamlayıcı unsurlarından biri, ahlaki bir eğitimle eğlenceyi harmanlayan tiyatrodur. Cizvitler, tiyatro sayesinde dinî ve dünyevi olayları seyirciye aktarmışlardır. Tarikatın önem verdiği uygulamaların diğeri ise, bilinmeyen ülke ve kültürler hakkındaki bilgilerle insanları etkileyerek Hristiyan misyonunu dünyanın her köşesine yaymaktır. Osmanlı Devleti'nde Cizvit faaliyetleri 1583 yılında başlamıştır. Fransa'dan gelen beş Cizvit üyesinin çalışmalarıyla payitahtta St. Benoît Manastırı ve Kilisesi açılarak eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamıştır. Kısa süre içerisinde Filistin, Suriye, Mısır, Kudüs, Halep, İzmir ve Adalar'da; azınlıkların en fazla olduğu Erzurum-Trabzon hattı arasında kalan bölgede misyonerlik çalışmalarına girişmişlerdir. Toplumla kaynaşmak adına sakal bırakmaya, şalvar giymeye, hasta ve muhtaçlara yardım etmeye başlamışlardır (İstek, 2019, s. 169-170).

Hayriye Aliye, piyes içinde Muhsin Bey'in söylediği sözleri onaylayarak çocuğun -özellikle de kızların- eğitiminde söz sahibi olan ebeveynlerin yanlış tutumlarını eleştirir. Türk ve İslam geleneğine

uygun bir terbiye dışında misyonerlik faaliyetleri yürüten Cizvit sistemini benimseyerek çocuğunu bu şekilde yetiştiren ebeveynlerin yaptığı yanlışlıklar. Toplumda saklı olan aksaklıkların ve yaşanan sorunların nedeninin söz konusu yanlış tutum olduğunu belirtir. Bu yönüyle, Salime Servet Seyfi tarafından yazılan ve kızların eğitimini vurgulayan ilk yazıya bir ekleme yapmış olur. Yazara göre, kızlar eğitilmelidir, fakat bu eğitim maddi ve manevi değerlere bağlı kalmakla ilk olarak ebeveynler tarafından verilmelidir.

II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan Türkçülük, Batıcılık ve İslamcılık olmak üzere üç kesimi içeren fikir akımları, dönemin ana tartışma konularından olan kadın konusuna da eğilmiştir. Türkçü kanat, eski Türk geleneklerini ön plana çıkarmıştır. Göçebe Türk geleneği içinde feminist bir eğilim olduğunu belirterek kadın ve erkeğin eşit bir çizgide bulunduğunu savunmuştur. Arap ve Fars gelenekleri bu yapıyı bozmuştur, bu nedenle maddi ve manevi olarak eski Türk geleneklerine dönmeli ve toplumun kalkınması için kadına sosyal statü verilmelidir. Batıcı aydınlar, Batı ülkelerindeki feminist düşüncelerin etkisi altında kalarak Batı'daki tüm uygulamaları tatbik etmeyi amaçlar. İslamcılar ise, toplumun İslami kurallara geri dönmesini ve kadının kamusal hayata girmesi yerine sağlıklı ve dindar nesiller yetiştirmesini hedefler. İslamcılar, feminist düşünceleri reddederek kadınları aile yaşamıyla sınırlandırmayı ister. Her üç kesimin de etkili olduğu tartışmalarda, destek gören ya da engelle karşılan kadınlar, bir süre sonra yaşananların odak merkezini oluşturmuş ve gidişatı belirleyen aktörler hâline gelmiştir (Çaha, 1996, s. 93-98). Meşrutiyet dönemindeki fikir akımları, Türk kadınının eğitilmesi konusunda hemfikirdir. Türkçü ve Batıcı aydınlar kadının aile hayatı dışında sosyal hayata da girmesini isterken, İslamcılar için kadının eğitimi iyi bir ev hanımı olabilmesi için gereklidir (Kurnaz, 1991, s. 77). Bu fikir akımlarına bakıldığında, *Seyyale*'de yer alan yazıların feminist hareketi desteklemeyen ancak Türkçü ve İslamcı akımların sentezini oluşturan yazılar olduğu görülür. Modern ve Müslüman Türk kadınının her zorluğun üstesinden geleceği ve sağlıklı nesiller yetiştireceği inancı dergide yer alan yazılarda hâkimdir.

Seyyale'de Şekibe Ali'nin "Vatan Elemleri" ile Belkıs Ümid'in cehalet yerine bilgiyi yücelten ve ilerlemek için çalışmayı öğütleyen "Yavruma!" başlıklı şiirleri yer alır. Şekibe Ali'nin millî duygularla yazdığı şiiri, vatan uğruna çekilen acıları anlatır. Şekibe Ali, Türk kadınların yükselişinde önemli bir aşama olan İnas Darülfünunu'na ilk giren ve birincilikle bitiren ilk Türk kızdır. Babası Fransız kökenli De La Grange adlı bir aristokrattır ve Müslüman olduktan sonra Ali adını almıştır. Ali Bey, çocuklarını Batı ve Doğu kültürüyle yetiştirmiş, Şekibe Ali de aldığı eğitim sayesinde öğretmenlik görevinde

bulunmuştur. Türk kadınlığının yüceltilmesini amaçlayan aydın bir Türk kadını olan Şekibe Ali, ablası Adile Necati ile birlikte *Seyyale* dergisini çıkarmıştır (Toros, 1998, s. 17-19).

“Sevgili “mektepli” hemşirelerime” hitabıyla başlayan “Beşiği Sallayan Eller Yüksелеcek” başlıklı yazı, İffet imzasını taşır. Yazar, millet ve kadın arasında bağ kurarak kadınları yüksek mertebeye ulaşan milletlerin medeni yönden geliştiğini, kadınları değersiz gören milletlerin ise tarihten silindiğini vurgular ve şöyle devam eder:

“Bir millet hakkında bir fikir edinmek ister isek derhal kadınlarını tetkik edelim. Eğer kadınları yüksek ilim ve marifetle süslenmiş ise o millet müterakki ve mesuttur. Yok, eğer kadınları tahsilden mahrum, esir, cahil ise o millette saadet aramak abestir” (Seyyale, 1330, s. 10).

Avrupalı kadınlar özellikle İngiliz kadınlar, kendi milletlerinde ileri bir seviyeye ulaştıkları için mutludur. Ancak Türkiye’de durum aynı değildir. Çünkü Türk kızlarının eğitimine önem verilmemiş, “Okuyup da kâtip mi olacak!” diyerek eğitim hayatları sınırlandırılmıştır. Yazarın düşüncesine göre kadın, ev içi hayatı düzenlemeli ve çocuk bakmalıdır. Ancak bu görevlerin en iyi şekilde yerine getirilmesi için, kadının cahil değil okumuş olması gerekmektedir. Eğitimi olmayan cahil bir kadının yetiştirdiği çocuğun vatana hayrı dokunamaz. “İnsan yetiştiriyorum” zannıyla emeğini boşa harcayan bir annedense, eğitilmiş bir annenin yetiştirdiği çocuk vatanını müdafaa edebilecek bir donanıma sahip olur. Bu yüzden yazara göre:

“(…) Türkiye’yi kurtaracak kadınlardır, validelerdir. Öyle ise mektepli hemşirelerim! Biz vatanımıza pek büyük hizmetler edebileceğiz, fakat bunun için şimdiden epeyce çalışmamız, göreceğimiz işin usulüne ancak vakıf olmağımız için ilim ve marifetle tezyin-i zât etmemiz lazımdır. Çalışalım! İleride valide olduğumuz zaman vatanını, milletini sever, onlar için hiçbir fedakârlıktan çekinmez nesiller yetiştirelim de eski annelerimizin - bilmeyerek- ettikleri hataları, noksanları telafi edelim! Cenâb-ı Hak’ın inâyetiyle biz kızlar -istikbal valideleri- pek ziyade çalışalım, mütehasis, faal, dindar nesiller -yetiştirelim de- çünkü felaketlerimizin en birinci sebebi dinsizliktir- biçare validelerimizin yetiştirdikleri korkak, hissiz adamların ettikleri zararlar telafi edilsin” (Seyyale, 1330, s. 11).

3. Biz ve Öteki: Türk ve Avrupalı Karşılaştırması

Batılı kadın seyyahlar, Türkiye’ye dair izlenimlerini aktarırken genelde didaktik, biraz kibirli, biraz da acıma duygusu ön planda yorumlar yaparlar. Bu kadın seyyahlar Türk kadınlarıyla bire bir iletişim kurmaya çalışmış, çoğu zaman ön yargıları kırmayı

amaçlamışlardır. Bu nedenle, Türkiye'ye seyahat etmiş kadınların izlenimlerinin genel olarak olumlu ve değişimi destekler nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Başta çarşaf ve ferace olmak üzere kıyafet reformu, kadının toplumsal hayata katılımı, eğitim ve iş imkânları Batılı kadın seyyahlara malzeme sunmuştur (Ezer, 2012, s. 55).

“Bir İngiliz Kızının Tahassüsâtı” tanıtımıyla çıkan “İstanbul'da Gördüklerimiz: Türk Hanımları” başlıklı yazı, Miss Juliet Edison tarafından gönderilen bir mektuptur. Mektup, ecnebi bir kadının bakış açısından Türk kadınlarının nasıl algılandığına yönelik izlenimleri içerir. Yazar, İstanbul'daki izlenimlerini Beyoğlu ile Topkapı, Fatih ve Edirnekapı civarlarında yoğunlaştırır. Beyoğlu'ndaki Türk kadınlarını serbest ve laubali bulurken; diğer semtlerde yaşayan kadınları kapalı, milletini seven ve asıl Müslümanlar olarak görür. İki sınıf arasında bir ayırım yaparak ilk grubu aydın ve serbest, ikinci grubu cahil ve mutaassıp olarak tanıtır. Yazının devamında Beyoğlu'ndaki izlenimlerini aktaracağını, göndereceği ikinci mektupta ise diğer grubu ele alacağını belirtir.

Miss Juliet Edison, İstanbul'da geçirdiği zaman süresince iki sınıf ile de görüştüğünü, Beyoğlu kesiminin nezaket sahibi olduğunu ve iyi bir şekilde İngilizce konuşan kadınların bulunduğunu anlatır. Ancak bu aydın kesimin üçte ikisinin Türk ahlakına, milliyete ve dine hürmetlerinin olmadığını söyler. Bu kadınların zekâ ve erdemlerini bu şekilde heba ettiklerine üzüldüğünü ekleyerek bir anısını aktarır. Aydın ve kibar bir Türk ailesine davet edildiğini ve evin hanımının eşi tarafından takdim edildiğini söyler. Bu durumu garip karşılayan yazar, diğer ailelerde de görülen bu tanışırma biçiminin, medeniyet ve ilerleme kelimelerinin anlamını tam olarak idrak edemeyenlerce sergilendiğini düşünür. Alafrangalık, serbestlik ve medeniyet kavramlarının bu hareketlere bağlı olduğunu düşünenleri eleştirir. Dinini ve milliyetini küçümseyen bu aileye, kurtuluşlarının ancak millî gelenek ve göreneklere bağlı kalmakla gerçekleşebileceğini söyler. Medeniyet ile bağdaşmayan, millî ve dinî hislere uzak düşen ve kötü sonuçlar doğuran serbestliğe boyun eğen Türk kadınlarına acır. Bu sınıfa daha önce aydın dediğini ancak bunun tam tersi olduklarını belirtir. İzlenimlerini Londra'daki kadınlar kulübünde anlatırken, orada bulunanların da milletini aşağılayan kadınların yükselemeyeceğine dair sözler söylediğini aktararak mektubunu bitirir.

Bu yazı, yazarın İngiliz olduğu vurgulanarak yayımlanmıştır. Aydın ve serbest olarak tanımlanan Türk kadınlarının durumu eleştirilirken, diğer mektupta Topkapı, Fatih ve Edirnekapı

civarlarında yaşayan cahil ve mutaassıp Türk kadınlarının anlatılacağı haber verilmiştir. Dergi tek sayı çıkmış olduğu için ikinci mektubun ne olduğu bilinmemektedir. Ancak ilk mektupta başlangıçta övülen sonra eleştirilen Avrupa medeniyetine özenen kadınların yerine diğer grubun seçileceği ve övüleceği düşünülmektedir.

Seyyale dergisindeki yazılarda açık imzalar kullanılmıştır. Sadece “Adab-ı Umûmiyye” başlıklı yazıda imza yerine “C. S.” harfleri yazılmıştır. Yazıda, Avrupa ve Türkiye’deki eğlence anlayışı ve sosyal yaşam karşılaştırılır. Avrupa’da belli bir süre bulunan her kişinin ağzından düşmeyen, “Biz mümkün değil Avrupa hayatına alışamayız. Bizde edep denilen bir şey vardır ki Avrupalılar onu asla bilmiyorlar!” sözü üzerinden eğlence anlayışı ele alınır. Türkiye’deki eğlencelerin kahve ve sigara ile sınırlı olduğu, dünya zevkinden el etek çekip her şeyi günah olarak görmenin makbul sayıldığı belirtilir. Avrupa’da ise, gazinolar vardır ve neşe dolu balolar düzenlenir. Kadın-erkek ilişkilerine gelince, Avrupa’da evlenmek için maddi durumu iyi olmayanlar eğlence düzenleyerek kadınlarla görüşebilir. Türkiye’de de gayrimüslimlerin Müslüman erkeklerle olan eğlencelerine ses çıkarılmaz. Ancak Türkiye’deki Müslüman kadınların erkeklerle görüşmesi suç sayılır. Bu ikilem göz önüne alındığında, “adab-ı İslamiye” ile “adab-ı umûmiyye”yi ayırmaya çalışmanın boşuna olduğu belirtilir. Çünkü Avrupa’da da “adab-ı umûmiyye” önemlidir. Avrupa’da da namus için cinayetler işlenir, erkek ve kadın birbirine karşı saygılıdır. Onların yaşayış tarzını beğenmeyip ahlak ve edep dersi vermek, memleket dışındaki herkese arsız ve namussuz olarak yaklaşmak yersizdir. Her millette olduğu gibi iyi ve kötü insan bizde de vardır ve kafes içinde, peçe altında birçok ahlak dışı şeyler yaşanabilir. Bu nedenle, Avrupa medeniyetini kötü göstererek ondan sakınılması gerektiğini söyleyenlerin eninde sonunda bu medeniyeti kabul etmekten başka çarelerinin olmayacağı vurgulanır.

4. Kadınların Ayak Sesleri: Haklarının Peşinde Koşan Kadınlar

Muhteşem Nevfel tarafından yazılan “Kadınlar Cihanında”, “Türklerin büyük kadını Nezihe Muhiddin Hanım’a” ithaf edilmiştir. Nezihe Muhiddin, Cumhuriyet’in ilk yıllarında görülen kadın hareketinin öncü isimlerinden biridir. Kadın hakları konusunun tam olarak ortaya çıkmadığı dönemlerde kadınlara seslenmiş ve kadınların haklarını kazanmaları için girişimlerde bulunmuştur. Bu konudaki çalışmalarıyla 1923 yılında Kadınlar Halk Fırkası’nı ve 1924’te Türk Kadınlar Birliği’ni kurmuştur. Onun önderliğinde toplanan feminist kadınlar, seslerini daha gür çıkarmaya başlamış; sosyal, ekonomik ve siyasi haklarının sağlanmasına çalışmışlardır (Balcı ve Tuzak, 2017, s.

46). Öncü bir kadın olan Nezihle Muhiddin'e ithaf edilen yazı, Türk kadınlarının duygu ve düşüncelerini Süheyla Necip ve Feride Vecdi arasında geçen diyaloglar üzerinden aktarır. Süheyla Necip, kadınların savunucusu konumunda yer alırken Feride Vecdi, kadınların ellerindeki haklarla mutlu olması gerektiğini savunur. Feride Vecdi için her gün çıkan kadın gazeteleri, kadınlığın ilerleyişi için yeterlidir ve medeniyetin Anadolu'ya ulaşması gerekli değildir. Süheyla Necip ise, bu yayınların sahte hisleri dile getirdiğini, memlekette kadınlığın bu tür gazete ve dergilerle ilerlemeyeceğini, bu düşüncenin boş bir hayal olduğunu belirtir ve ekler:

"(...) Gazeteler çıkar, dernekler kurulur, gruplar artar, cemiyetler teşkil eder. Fakat hepsi bu memleketin hüzüle sürüklenen kadınlığını değil başka şeyleri, başka emelleri takip eder. Ötede Anadolu'nun bakir sahralarında veremin müthiş pençesi kadınlar cihanında bir heykel-i memât rezk ederken, sefil, nâ-tüvân, aciz bir kütle surada inlerken onlara koşacak, onları tedavi edecek, onların yaralarını saracak bir şefkatli yürek çıkamaz. (...) İşte bunun içindir ki bu memlekette kadınlık yok diyorum. Kadınlık bu memlekette sefil bir gösterişin bâzîçesi olmaktan başka hiçbir ehemmiyeti haiz değil" (Seyyale, 1330, s. 9).

Süheyla Necip için ruhsuz karalamaları içeren kadınlara yönelik yayınlar, sadece gösterişten ibarettir:

"Haftalık çıkan gazeteleri karıştırınız. Hepsinin kabında en vahşi bir ihtiras ile gözleri süzğün, behimi, dudakları bir buse-i şehvet bekliyormuş gibi çılgın bir kadın resmi görürsünüz. Görürsünüz de kadınlığınızın bu kadar sefil düşmesine ağlamak istersiniz. Sonra Avrupa'nın taşıdığı ve taptığı ilmi fikirlerden doğan bir kadın gazetesi alırsınız. Orada dün mektebinden alkışlarla çıkmış bir kız, yarın kutuplara gidecek bir mütefennine, nadide bir şiir yazarın bir şaire, bir hatibe, en güzel sahifeleri resimleri yazıları ile işgal eder ve siz bu tezdâd-ı temessük altında gittikçe ezilir gittikçe erirsiniz, kendinizin alçaldığını duyarsınız. Bir tarafta fen en yüksek silahları ile acizleri ezer diğer tarafta acz en adi bir mağlubiyete diz çöker" (Seyyale, 1330, s. 9-10).

Yazar, hür ve mutlu bir şekilde yaşayan Avrupalı kadınları düşününce memlekette kadına dair bir hayatın olmadığından yakınır. Gayesiz ve temelsiz bir şekilde savrulan kadınların tek çıkış yolunun eğitim görmek ve çalışmak olduğunu söyleyerek düşüncelerine katılmayan Feride Vecdi ile vedalaşır.

Bedia Güzin tarafından yazılan "Mesirelerde Rezalet", bir erkeğin kadınlara yönelik sergilediği yüz kızartıcı hareketler için madalyonun diğer yüzünü gösteren bir yazıdır. Yazıda, yaz mevsiminin gelmesiyle birlikte eğlence yerlerini dolduran halk arasında bulunan edep ve terbiyeden yoksun kişiler eleştirilir. Mesirelere gezmek için değil de,

namuslu ailelere dil uzatıp rezillik çıkarmak için gelen erkeklerin kendi aralarındaki konuşmalarına şahit olan yazar, duyduklarını aktarır. Üç kadın ve bir çocuktan oluşan aileye tacizde bulunan bir erkek, hiçbirisinden yüz bulamamış, nihayetinde kendi çocuğunu düşünüp hareketinden utanmıştır. Bu tecavüzleri şeref sayan erkeklerin kadınları zor durumda bıraktığını söyleyen yazar, tüm kadınlar adına yaşananlara isyan eder:

“Biçare kadınlar! Biz, daha ne vakte kadar böyle esaret ve rezaletler içinde imrâr-ı hayat edeceğiz? Bu erkekler, acaba bilâ-tefrik, her önüne gelen kadına tecavüz etmenin bir cinayet demek olduğunu ne vakit idrak edecekler? O erkekler ki, valideleri, zevceleri, hemşireleri ve taallukatı vardır, utanmazlar mı ki âhirin validesine, zevcesine, hemşiresine tecavüzü reva görürler” (Seyyale, 1330, s. 14)!

Seyyale dergisinde yer alan ve yukarıda ayrıntılı olarak haklarında bilgi verilen yedi yazı ve iki şiirin devamında, derginin son iki sayfası bilmece çözümünün ilanına, kazananların listesine, yemek tarifi yarışmasına, yeni bir bilmeceye, *Mektepli* dergisinin nüshalarının idarehane tarafından satıldığına dair ilana, futbol ve hokey müsabakalarının duyurusuna ayrılmıştır.

SONUÇ

Uzun ömürlü olanlar ve tek sayı olarak çıkan kadın dergi veya gazeteleri, Osmanlı basını içerisinde önemli bir yer tutar. Bu yayınlar, dönemin tartışma konularını kadın bakış açısıyla sunması ve kadınların sadece ev hayatı içerisinde değil toplumsal hayatta da aktif rol oynamaları gerekliliğini vurgulamaları bakımından önem arz eder. Kadınların seslerini daha geniş kitlelere ulaştıran Osmanlı kadın dergilerinden biri de 1914 tarihinde tek sayı olarak çıkan *Seyyale*'dir. Dergi, eğitilmiş bir kadının vatana millete yararlı olacak bir nesli yetiştireceğine olan inancı destekleyen bir yayındır. Bu nedenle, dergide yer alan yazılarda geleceğin anneleri olan kadınların ilk vazifelerinin annelik olduğu ve çocuklarına iyi bir eğitim vermeleri gerektiği sık sık vurgulanır. Bu bakış açısı Türkçülük ve İslamcılık çizgisi korunarak bir yandan da Batı'nın modern ve medeni özelliklerini alma gerekliliği vurgulanarak dile getirilir. Feminist söylemden uzak düşen dergi, geleneksel bir anlayış içerisinde kadın haklarını savunur. Bu yüzden *Seyyale*'de yayımlanan yazıları, henüz radikal bir gelişme kaydetmemiş olan kadın hareketinin ilk adımları olarak yorumlamak daha doğrudur.

KAYNAKÇA

- Balcı, M. ve Tuzak, M. (2017). Cumhuriyet'in ilk yıllarında Nezihe Muhiddin özelinde Türk kadınlarının siyasi hakları için mücadelesi. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 1, 43-51.
- Brummett, P. (2003). *İkinci Meşrutiyet basınında imge ve emperyalizm 1908-1911* (A. Anadol, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Coşkun, B. (2012). Savaşlar çağında yetişmiş bir kadın yazar: Salime Servet Seyfi. *Turkish Studies*, 7(2), 261-278.
- Çaha, Ö. (1996). *Sivil kadın-Türkiye'de sivil toplum ve kadın*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Çakır, S. (2016). *Osmanlı kadın hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Ezer, Ö. (2012). *Üç kadın seyyahımızın kaleminden Doğu, Batı ve kadın (1913-1930)*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Gerçek, S. N. (1999). *Türk matbaacılığı*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- İnuğur, M. N. (2002). *Basın ve yayın tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- İskit, S. (1943). *Türkiye'de matbuat idareleri ve politikaları*. Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları.
- İstek, G. (2019). Cizvit tarikatının liselerde verdiği eğitim ve buna karşı oluşan tepkiler: Avusturya örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 14(2), 163-198.
- Karakoç, İ. (2008). *Bir elde iğne bir elde kitap.-Şemseddin Sâmî ve Osmanlı kadınları*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Keçeci Kurt, S. (2015). II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı kadın dergilerinde aile ve evlilik algısı. *Bellekten*, 286, 1073-1099.
- Koloğlu, O. (1992). *Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de basın*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köken, M. ve Kösebulan, B. (2020). *Makinelî kafa'nın hikâyesi-İskender Fahrettin Sertelli*. İstanbul: Karakarga Yayınları.
- Kudret, C. (1977). *Abdülhamit devrinde sansür*. Milliyet Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet öncesinde Türk kadını (1839-1923)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.

- Namık Kemal. (1862). Terbiye-i nisvan hakkında bir layihadır. *Tasvir-i Efkâr*, 457, 1-2.
- Sancar, S. (2012). *Türk modernleşmesinin cinsiyeti-erkekler devlet kurar, kadınlar aile kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Seyyale*, S. 1, 22 Mayıs 1330 (4 Haziran 1914).
- Şahin, E. (2018). Geçmişten günümüze kadın süreli yayımlarına karşılaştırmalı bir yaklaşım. *Türk ve İslam Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 16, 86-105.
- Şemsettin Sami (1879). *Kadınlar*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Topuz, H. (1973). *100 soruda Türk basın tarihi*. Gerçek Yayınevi.
- Toros, T. (1998). İstanbul Üniversitesi'nden diploma alan ilk kız. *Tarih ve Toplum*, 158, 17-19.